

РЕАЛІЗАЦІЯ АМБІВАЛЕНТНОСТІ У ПОСТМОДЕРНІСТЬСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено засоби вираження амбівалентності в американському постмодерністському художньому тексті у лексико-граматичному ракурсі. Уточнено поняття амбівалентності крізь призму комбінаторної семантики. Розрізнено лексичну амбівалентність, яка означає одночасне сполучення у слові декількох значень, морфологічну, яка допускає в рамках конкретної мовної одиниці різні варіювання морфологічних форм, та синтаксичну – відсутність синтаксичного узгодження між словами. Ключові слова: амбівалентність, постмодерністський художній текст, сполучення значень, лексико-граматичний аспект.

The article deals with means of expression of ambivalence in American postmodern fiction in lexical-grammatical perspective. The concept of ambivalence is explained in the light of combinatorial semantics. Lexical ambivalence, which means the simultaneous combination of multiple word meanings, morphological ambivalence, which admits various variations of morphological forms within a specific linguistic unit, and syntactic ambivalence – lack of coordination between words have been determined. Key words: ambivalence, postmodern literary text, combination of meanings, lexical-grammatical aspect.

Постановка наукової проблеми та аналіз основних досліджень і публікацій. У рамках сучасної комбінаторної семантики актуальним є дослідження можливості існування у словах декількох значень [2; 11; 19], їх окремої чи одночасної реалізації у художньому тексті [20; 22; 27], здатності слів до плавного переходу одного значення в інше [23] залежно від більшої чи меншої міри невизначеності у контексті. З огляду на спорідненість явищ невизначеності та амбівалентності, під якими у найбільш загальному сенсі розуміють здатність слова позначати одночасно два або три протилежні значення [10, с. 29], вважаємо за доцільне розглянути їх детальніше. Явище амбівалентності вже неодноразово було предметом вивчення мовознавчих студій з художньої семантики. Зокрема досліджено лексико-семантичні засоби творення амбівалентності [7]; семантико-граматичний аспект інтенціональної амбівалентності [4], лексичний та граматичний аспекти представлення амбівалентної мовної особистості [16] та репрезентації полярних емоцій у художньому тексті [13]. Із становленням текстоцентричного підходу до аналізу мовних явищ, амбівалентність стали розглядати не тільки у рамках речення, але й на тлі всього художнього тексту, і визначати як одночасне поєднання у мовних одиницях різного лінгвістичного статусу (словах, словосполученнях) декількох значень [4; 13; 16]. Тому, зважаючи на сучасний стан випрацювання зазначеної проблеми,

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

актуальним видається з'ясування особливостей творення амбівалентності у лексико-граматичному аспекті в рамках текстоцентричного підходу. Мета статті – простежити специфіку

творення амбівалентних значень мовних одиниць у постмодерністському художньому тексті та виявити їх лексико-граматичну сполучуваність. Для реалізації поставленої мети потрібно розв'язати низку завдань, зокрема: – уточнити поняття амбівалентності в рамках комбінаторної семантики; – виявити способи творення явища лексико-граматичної амбівалентності у постмодерністському художньому тексті. Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вивчення семантичних зв'язків у структурі будь-якого слова чи речення [15; 19; 23], що організують системність лексики, є однією з основних проблем сучасної лінгвістичної семантики, яка спрямована на виявлення закономірностей лексико-семантичної сполучуваності мовних одиниць [14; 17] та причин її порушення [5; 29], з'ясування семантичного узгодження слів у реченні й тексті [9; 23] та розмежування валентності і сполучуваності загалом [8; 25]. Значення слова розглядають з погляду потенційної сполучуваності (валентності) з іншими словами, що підпорядкована правилам діючої норми [12, с. 132]. Основною одиницею лексичної підсистеми мови слугує лексема, яка означає слово в усій сукупності його лексичних значень і взаємопов'язаних форм [18, с. 174]. Семема репрезентує слово як лексико-граматичну одиницю [23, с. 89]. Ключовою семантичною одиницею вважають семантему, під якою розуміють сукупність лексико-семантичних варіантів слова [24]; "ядро значення слова", "відображення елемента ситуації" в плані змісту мовної одиниці [6]. Елементарним складником лексичного значення виступає сема (грец. "sēma": знак, ознака), як мінімальний його компонент [18, с. 405]. З погляду логіко-реляційного підходу у семантичній структурі значення слова розрізняють інтенціонал як змістове ядро лексичного значення, обов'язковою наявністю в якому є семантичні ознаки, та імплікаціонал – як сукупність семантичних ознак, які оточують це ядро [19, с. 105]. Іншими словами, інтенціонал – основний центральний компонент значення, а імплікаціонал в контексті варіюється компонентом, відповідно до чого, є сильним, негативним або слабким. Інтенціональні семи поділяються на гіперсеми (семи родової частини) і гіпосеми (семи видової частини) [там само]. Слова у мові входять до лексико-семантичної системи завдяки таким зв'язкам як: близькість слів за значенням (синонімія, антонімія, гіпонімія); морфологічна і семантична деривація (словотворення і переносне вживання слова); дублювання семного складу словами і мовні ланцюжки; загальні емоційні і стилістичні забарвлення [7, с. 4] тощо. Причиною порушення закономірностей лексико-семантичної сполучуваності мовних одиниць слугує явище амбівалентності. Воно, своєю чергою, тісно пов'язане з явищем валентності з огляду на їх родові відношення. Тому для більш коректного і глибокого розуміння сутності амбівалентності вважаємо за необхідне детальніше зупинитися на валентності як вихідному понятті. Традиційно термін "валентність" (лат. "valentia": сила, міць) у комбінаторній семантиці означає здатність слова утворювати різноманітні семантичні і синтаксичні зв'язки між словами у словосполученні та реченні [10, с. 52; 18, с. 49]. У такий спосіб валентність регулює сполучення слова з іншими словами, визначаючи закономірності його вживання у певному значеннєвому вираженні. Лексичне значення слова відіграє важливу роль у визначенні валентнісних властивостей певної частини мови. Це пояснюється семантичною недостатністю лексичного значення [8; 14], яка потребує контекстного уточнення при сполученні слів у художньому тексті. Тому все частіше валентність слова стали розглядати у семантичному ключі. Вперше ідея про те, що валентність передбачає здатність слова вступати у зв'язки з іншими словами з

огляду на його лексичне значення, була запропонована С. Кацнельсоном, і, таким чином, наблизилася до лексичної сполучуваності. Отже, з погляду комбінаторної семантики під валентністю розуміють "властивість значення, в якому містяться "порожні місця" або "рубрики", що потребують заповнення, за аналогією рубрик в анкеті" [14, с. 21]. Проте існує й інша думка, що валентність є "завершеною в лексичному значенні слова синтаксичною потенцією" [14, с. 20], що пояснює здатність слова приєднувати до себе ще й категорійно визначене повнозначне слово та будувати зв'язки між собою, тобто сполучуватись. У цьому разі поняття валентності й сполучуваності позначають одне й те ж явище, а тому їх вважають синонімічними. Згодом М. Степанова розмежовує поняття валентності і сполучуваності, трактуючи валентність як потенційну здатність слова до поєднання з іншими словами, а сполучуваність – як конкретну реалізацію цієї здатності [25]. Однак у термінологічному аспекті [21] сполучуваність вважається ширшим поняттям, що охоплює всі комбінаторні зв'язки лексичної одиниці, а валентність – вузьчим, оскільки характеризує властивості сполучуваності, необхідні для розкриття змісту лексичної одиниці і правильного уживання у мовленні. Отож, підсумовуючи все сказане вище, можемо зробити висновок, що валентність – це властивість слова, що відображає потенційну сполучуваність мовних елементів, і визначає його здатність приєднувати до себе інші мовні елементи, здебільшого того ж рівня. У площині семантико-синтаксичного підходу до вивчення валентності [2; 8] розрізняють такі її види: семантична валентність, яка передбачає з'єднання словникових одиниць за наявності однієї певної семантичної особливості в слові; лексична, що допускає поєднання слів тільки з певними словами; синтаксична, тобто здатність окремих словникових одиниць керувати іншими або бути керованими. Відповідно до валентності слова як потенційної його сполучуваності [3], виділяють: лексичну валентність – поєднання з іншими словами, лексичними групами або класами слів; морфологічну – з морфемами словозміни; синтаксичну – здатність слова займати відповідні позиції в тих чи інших синтаксичних структурах. Вичерпуючи можливості дослідження валентності та її різновидів, комбінаторна семантика постає перед проблемою пошуку нових шляхів у вивченні засобів репрезентації цілком протилежного валентності явища – амбівалентності, а також способів її реалізації у постмодерністському художньому тексті. Тому наведені вище різновиди валентності будуть нами застосовані для визначення амбівалентності у лексико-граматичному ракурсі. Відомо, що семантичне узгодження відбувається унаслідок таких семантичних процесів як: 1) наведення семи; 2) посилення і послаблення семи; 3) конкретизація чи нейтралізація, що діють у семемі на рівні окремих компонентів сем у словосполученні [9]. Порушення семантичного узгодження [23, с. 95], що безпосередньо пов'язане з явищем амбівалентності відбувається при "сплаві" значень, мерехтливому значенні, що веде до амбівалентності (лексичної, морфологічної), й компенсується семною динамікою – за рахунок усунення інтегральної чи диференційної семи, актуалізації диференційної семи як інтегральної, розщеплення семи, модифікації семи тощо. Узавши за основу класифікацію валентності (за Ю.Д. Апресяном, І.В. Арнольд, Т.Ф. Гонтаром), можемо припустити, що амбівалентність, як суміжне з валентністю явище, теж можна вивчати на різних мовних рівнях

(лексичному, морфологічному, синтаксичному), виділивши відповідно такі її типи: морфологічну, лексичну і синтаксичну. Розглянемо лексико-граматичні способи творення зазначених типів амбівалентності детальніше. Лексична амбівалентність передбачає одночасне сполучення у слові декількох значень, чи поступовий або почерговий перехід від одного значення до іншого. У площині комбінаторної семантики сполучення значень визначають як прийом, метою якого є створення ілюзії єдності [11, с. 29]. Інші ж науковці стверджують, що сполучення значень слів найкраще позначає граматичну полісемію [10, с. 348], при якій один і той же показник

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

190

може в різних контекстах виражати різні граматичні складники або ж їх комбінації. Традиційно виділяють такі типи сполучення значень: "сплав" значень [11, с. 29-30]; принцип "тернарної семантики" [20; 28, с. 77]; "мерехтіння" значень ("осциляція") [2, с. 179; 11, с. 30-31], які будуть використані нами для пояснення механізму творення явища лексичної амбівалентності у постмодерністському художньому тексті. "Сплав" значень передбачає таке поєднання значень, коли у слові хоча і з'єднуються два різні значення в одне, проте при цьому різниця між ними теж зберігається. Саме на цьому базується ефект "лексичного сплаву", при якому частково поєднується пряме і переносне значення слова, а у результаті цього поєднання виникає новий, третій смисл [11, с. 29-30]. До прикладу: у реченні "Secret forces of despair and guilt seem to pull him earthward" [31, с. 62] (Приховані/самітні сили відчаю і провини схилили його (старого чоловіка) до землі), у слові "secret" (секретний) відбувається "сплав" значень 1) "таємні", "приховані" і 2) "самітні" сили відчаю, що веде до лексичної амбівалентності, а отже і до неоднозначного сприйняття цього текстового фрагмента. Якщо у слові "secret" реалізується сема "приховані сили відчаю", то стає зрозумілим, що старого мучить почуття провини за те, що він блукає лісом з маленькими дітьми і стає причиною їхніх жажливих нічних пригод. Якщо ж у ньому актуалізується сема "самітні сили відчаю", герой сприймається зовсім по-іншому: він постає кволим старим чоловіком, позбавленим людського тепла, взаєморозуміння і підтримки. Разом з моторошною атмосферою нічного лісу створюється враження, що старий збирається покинути цей світ. Іншим різновидом сполучення значень слугує явище під назвою "принцип тернарної семантики" (за Т.М. Ніколаєвою), яке полягає у тому, що одна і та ж лексична одиниця у першому випадку має значення Х, у другому – значення Y, а у третьому – одночасно значення Х, Y [20]. Такий тип сполучення значень вважаємо близьким, проте не ідентичним "сплаву" значень, адже реалізація цих значень відбувається поступово. Лексична амбівалентність може проявлятися також завдяки "мерехтінню" значень ("осциляція" від лат. "oscillatio": коливання, хитання), що в комбінаторній семантиці прийнято називати "осцилюючими" значеннями (з посиланням на відому книгу Г. Стерна) (за Ю.Д. Апресяном). Цей тип сполучення значень базується на флуктуативності (франц. "fluctuation": коливання; мерехтіння), тобто почерговому вживанні у слові різних значень (залежно від контексту). Такий поперемінний вияв то одного, то іншого значення [11, с. 30-31] і створює ефект "мерехтіння", що відбувається завдяки розширенню ключової семи. До прикладу, так лексична амбівалентність слова "red" відбувається шляхом "мерехтіння" значень завдяки поширенню різних комбінацій значень і ключової семи цього слова: "But the door! The door is

shaped like a heart and is as red as a cherry, always half-open, whether lit by sun or moon, is sweeter than a sugarplum, red as an apple, red as a strawberry, red as a bloodstone, red as a rose. Oh, what a thing is the door of that house!" [31, с. 72]. У цьому текстовому фрагменті описані двері у формі серця червоного кольору виступають символом казково-чарівного світу для головних героїв (хлопчика і дівчинки). Сема "red" слугує інтенціоналом, тобто основним компонентом значення. У результаті її розширення відповідними імплікаціоналами "red as a cherry" ("червоні як вишня"), "red as an apple" ("червоні як яблуко"), "red as a strawberry" ("червоні як полуниці"), "red as a bloodstone" ("червоні як геліотроп"), "red as a rose" ("червоні як троянда"). "red as a bloodstone" ("червоні як геліотроп") відбувається "мерехтіння" значень – слово "red" (червоний колір) набуває цілого спектру відтінків, а саме: від темно-фіолетового, темно-червоного, насиченого червоного, яскраво-червоного до світло-червоного (див. Рис. 1.).

Розділ II. Дискурс у міжкультурній комунікації

191

Рис. 1. "Мерехтіння" значень як прояв лексичної амбівалентності

Морфологічна амбівалентність полягає в тому, що на структурному рівні в рамках конкретної мовної одиниці залежно від наявної у неї парадигми є можливість мати одночасно декілька початкових чи кінцевих форм слова, в рамках мікроконтексту. Наприклад: "I'm empty or I'm full ... depending; and I cannot choose. I sink my claws in Tick's fur and scratch the bones of his back until his rear rises amorously. Mr. Tick, I murmur, I must organize myself. I must pull myself together. And Mr. Tick rolls over on his belly, all ooze" [32, с. 141]. Так, у виразі "I'm full ..." вбачаємо морфологічну амбівалентність, адже у цьому контексті можлива реалізація різних варіантів його морфологічної форми залежно від вибору імплікаціоналу, а саме: 1) "to be full of yourself" – бути високомірним, егоїстичним [30, с. 652- 653]; 2) "to be full of crap/shit/it" – говорити дурниці [30, с. 653]; 3) "to be full of excitement/energy/hope" – виражати чи показувати особливі почуття, властивості [30, с. 652]; 4) "to be full of beans" – бути дуже схвильованим і мати багато енергії [30, с. 653]; 5) "to be full of sand" – бути мужнім [1, с. 87]; 6) "to be full to the throat of something" – мати оскомину від чогось [1, с. 87]. Синтаксична амбівалентність передбачає можливість одного і того ж слова одночасно керуватися різними словами або керувати ними по-різному відповідно до макроконтексту. До прикладу, у цьому неповному непоширеному реченні "I'm empty or I'm full ... depending" у словосполученні "I'm full ... depending" спостерігаємо відсутність підпорядкованого слова "I'm full" ... і як результат – відсутність зв'язку між словами в рамках цілого речення. Висновки. У площині комбінаторної семантики валентність трактують як властивість слова, що відображає потенційну сполучуваність мовних елементів, визначаючи закономірності його вживання у певному значеннєвому вираженні. Явище амбівалентності тісно пов'язане з явищем валентності з огляду на їх родо-видові відношення. Під терміном "амбівалентність" розуміємо поєднання двох чи більше значень/семем/сем у семантичній структурі мовної одиниці. Таке порушення семантичного узгодження відбувається при "сплаві" значень, мерехтливому значенні, завдяки дії "принципу тернарної семантики", що веде до різного роду амбівалентності (лексичної, морфологічної). Явище амбівалентності можна вивчати на різних мовних рівнях. Ми розрізняємо: лексичну

амбівалентність, яка передбачає одночасне сполучення у слові декількох значень, чи поступовий або почерговий перехід від одного значення до іншого; морфологічну амбівалентність, яка полягає в тому, що на структурному рівні в рамках конкретної мовної одиниці залежно від наявності у неї парадигми є можливість мати різні варіанти її морфологічної форми; синтаксичну амбівалентність, яка означає відсутність узгодження між словами відповідно до макроконтексту. Перспективи подальших розвідок полягають у специфіці реалізації амбівалентності у постмодерністському художньому тексті у композиційно-стилістичному та наративному аспектах.

as a bloodstone

as a rose

as a cherry

as an apple

as a strawberry

red

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

192

ЛІТЕРАТУРА 1. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К.Т.Баранцев. – 3-тє вид., стер. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2006. – 1056 с. 2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с. 3. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования (На материале имени существительного) / И.В.Арнольд. – Ленинград: Просвещение, 1966. – 192 с. 4. Бабелюк О.А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми): дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / О.А.Бабелюк. – К., 2010. – 456 с. 5. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р.Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с. 6. Гак В.Г. О семантическом инварианте и синонимии предложения / В.Г.Гак // Сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – Вып. 112. – М.: Изд-во МГПИИЯ, 1977. – С. 42-50. 7. Гетман И.М. Лексико-семантические средства создания амбивалентности в английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / И.М.Гетман. – М., 1975. – 23 с. 8. Гонтар Т.Ф. До проблеми валентності мовних одиниць / Т.Ф.Гонтар // Мовознавство. – 1995. – № 2–3. – С. 17–21. 9. Денисенко З.М. Семантичне узгодження між компонентами словосполучення в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / З.М.Денисенко. – Черкаси, 2005. – 20 с. 10. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов / Т.В.Жеребило. – Изд. 5-е, испр. и доп. – Назрань: ООО "Пилигрим", 2010. – 486 с. 11. Зализняк А.А. Многозначность в языке и способы ее представления / А.А.Зализняк. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 672 с. 12. Звегинцев В.А. Семасиология: монография / В.А.Звегинцев. – [1-е изд.]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1957. – 321 с. 13. Карловская В.Н. Репрезентация полярных эмоций в художественном тексте (на материале

современной англоязычной прозы): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / В.Н.Карловская. – СПб, 2009. – 21 с. 14. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности / С.Д.Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32. 15. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: Учебное пособие / И.М.Кобозева. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с. 16. Котова Н.С. Амбивалентная языковая личность: лексика, грамматика, прагматика: дис. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Н.С.Котова. – Краснодар, 2008. – 551 с. 17. Кочерган М.П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М.П.Кочерган. – Львів: Вища школа, 1980. – 184 с. 18. Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов / Т.В.Матвеева. – Ростов н/Д: Феникс, 2010. – 562, [1] с. 19. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики: Учебное пособие. – 2-е изд., доп. и испр. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2007. – 819 с. 20. Николаева Т.М. "Слово о полку Игореве": Поэтика и лингвистика текста / Т.М.Николаева // "Слово о полку Игореве" и пушкинские тексты. – М., 1997. – С. 41. 21. Овчиннікова І.І. Лексико-граматична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / І.І.Овчиннікова. – К., 1993. – 212 с. 22. Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры / В.З.Санников. – М., 1999. – 541 с. 23. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О.Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с. 24. Соколов О.М. Основы имплицитной морфологии русского языка / О.М.Соколов. – М., 1997. – 203 с. 25. Степанова М.Д. О "внешней" и "внутренней" валентности слова / М.Д.Степанова // Иностранные языки в школе. – 1967. – № 3. – С. 13-19.

Розділ II. Дискурс у міжкультурній комунікації

193

26. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклад. О.І.Скопненко, Т.В.Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с. 27. Урысон Е.В. Несостоявшаяся полисемия (Типы толкований с союзом 'или') / Е.В.Урысон // Облик слова: Сб. св. памяти Д.Н.Шмелева. – М., 1997. – С. 113-121. 28. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д.Н.Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с. 29. Helbig G. Die Funktionen der substantivischen Kasus in der deutschen Gegenwartssprache / G. Helbig. – Halle ; Saale: VEB Max Niemeyer Verl., 1973. – 296 S. 30. Longman Dictionary of Contemporary English / [director, Della Summers]. – New ed. – Pearson Education Limited, 2003. – xvii, 1950 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ: 31. Coover R. The Gingerbread House // Pricksongs & Descants: Fictions / Robert Coover. – New York, Grove Press. – 2000. – P. 61–75. 32. Gass W. In the Heart of the Heart of the Country / William Gass // Anti-Story: an Anthology of Experimental Fiction / Ed. by Ph. Stevick. – New York: The Free Press, 1971. – P. 132-160.